

ЛИТЕРАТУРНА АНКЕТА

ПРЕ(РАЗ)ПРОЧЕТИЕНИЯТ ВАЗОВ

Светлана Стойчева, Стоян Петков

Анкетата е проведена със 100 студенти от III и IV курс - българска и славянски филологии. Зададен е единствен въпрос: КАК БИХТЕ КОМЕНТИРАЛИ СМИСЛОВАТА ЕФЕКТИВНОСТ НА СЛЕДНИТЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗА ВАЗОВ:

ПАТРИАРХ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
КЛАСИК НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
НАРОДЕН ПИСАТЕЛ
КРИТИЧЕСКИ РЕАЛИСТ
ПРОГРЕСИВЕН РОМАНТИК
ПОЕТ-СЪЗЕРЦАТЕЛ
СЪВЕСТ НА НАЦИЯТА
ВЪЗПИТАТЕЛ НА НАЦИЯТА
ПОСЛЕДНИЯТ ВЪЗРОЖДЕНЕЦ
ОБЩОЧОВЕШКИ ПОЕТ
ВЕЛИК НАШ СЪВРЕМЕННИК

Въпреки деконструктивисткия "дух на времето" въпросът умишлено не тласка студентите към деконструктивистки подход. Той съдържа в еднаква степен възможността Вазовият образ да бъде утвърден, преосмислен, разграден и дори съграден в перспективите на едно лично виждане.

Нашият типологизиращ принцип при подбора на определенията не е предложен на студентите поради същата причина - да бъде оставена свобода на интерпретация и типологизация. Дванайсетте определения могат да бъдат групирани в четири триади, съдържащи аспекти на емблематика на Вазов.

Патриарх и класик на българската литература, народен писател е свързана с представата за раждането на Новата

българска литература, с формирането на нейния естетически канон, с генеративната функция на Вазов в литературната традиция.

Втората триада определения е пряко свързана с метода на Вазов.

Третата - с формираните гледни точки към културносоциалната фигура на писателя.

Последната предлага три основни перспективи в литературноисторическото възприемане на творчеството му.

Анкетата "изпитва" чрез методите на емпиричното проучване доколко съответен е официалният образ на Вазов на неговата действителна рецепция; доколко евристично ще се окаже наложеното през последните години мнение, че университетското образование действа деконструктивистки спрямо нормата на Вазовото възприемане.

Тя е опит да се динамизира отношението между трите социални образа на Вазов - автомитологичния, институционално-кодифицирания и общия поток от все още неинтегрираните актуални представи, от които вероятно ще се роди бъдещият прочит на Вазов; да се подложи на проверка и днешната посока на актуализация на Вазов, поставяща творчеството му в преобладаващо романтичен контекст и пренасочваща вниманието към нехристоматийните му произведения.

В по-широк смисъл анкетата дава възможност да се провери смисълът на днешното разколебаване на представата за "класик" и "класично" в нашата литература.

Това наложи друг тип представяне на отговорите, което делегира правата на автентичните студентски "гласове", "разтеглящи" полето на интерпретация на Вазовото творчество. Отказахме се от статистическия метод за обработване на резултатите и защото анкетата е зададена като тълкуване на предложените определения, а не като просто отричане или утвърждаване.

Трудната систематизация на отговорите идва от това, че почти всички определения за Вазов са проблематизирани, коригирани и уточнени; възприети са релационно, като принадлежащи на различни контексти - естетически, литературно- и културноисторически и т. н.; наред с това в едни и същи определения анкетиранияте влагат различно съдържание - дотолкова, че възприятията са взаимно изключващи се (както е при термините "класик", "класично" и "класицистично"); част от определенията са възприети в синонимен ред и са коментирани едно чрез друго (напр. "съвест", "идеолог" и "възпитател" на нацията); при отговорите са използвани различни реторически стратегии - ирония, пародия, профанация; студентите коментират както творческата фигура на Вазов, така и типовете рецепция на Вазовото творчество.

Затова нашата позиция е свързана не с опита перфектно да систематизираме, а да проблематизираме прочетеното.

ВАЗОВ - ПАТРИАРХ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Отговорите показват, че "Патриарх" - тази най-тежко изкована традиционна метафора за писателя - е най-жива и тя е крепостта на Вазовия социален мит. Все още "творчеството му е достолепно" и "излъчва монолитност". Вазов е патриарх, "новатор", "основоположник", "святоносител", защото: "дава образци", "развива жанровата система на литературата ни", "Остава в "катехизиса" на литературната памет като еталон за подражание и формиране на една национална литература"; "Внася много основни течения в българската литература" (?); "В него се вмести и определението за епохата, и типа културна традиция, създали Вазов", "Създава голямо езиково богатство, има заслуги включително и при въвеждането на някои морфологични категории, които да-

ват нов синтаксис", "Има приемственост в следващите поколения, "първият професионален писател, живеещ със съзнанието за такъв", "духовен водач на населението".

Вглеждането в целия масив отговори обаче показва, че се е натрупал доста прах върху патриаршеския жезъл. Съществуват мнения, в които се оглежда примирението на "опитоменото" съзнание. Общото им качество е тяхната инертност: "Така казват тези, които са се занимавали с Вазов", "В целия средношколски курс той бе представен именно като такъв"... Подобно утвърждаване на Вазовото изконно присъствие в българската литература е характерно със самата си наличност. Тези, които приемат определението, приемат и традиционния му смисъл, без опит да функционализират отношението си към него. Движението на тяхната мисъл протича във вътрешността на вече отработените представи и език.

Не всички отговори открояват Вазовия субстанциално застинал образ. Функционалното приемане или отричане на "патриарха" има подчертано деконструктивистки смисъл. Много по-сърцати и проблематизиращи образа му са отрицанията на определението. Едни са тези, които не отричат аргументите, а клишираността: "прекалено шаблонно и обезличаващо", "реклама", "титла", "сюрреалистичен надслов". Това "не" спрямо езика, чрез който се говори за Вазов, е знак на клиширане, на подчертано недоволство към подобен вече декоративен тип стилистика на критическото изразяване и на нуждата от нов евристичен език. Но проявената интуиция за необходимостта от промяна на критическия подход към писателя не дава нищо повече от "усети", явно поради методологическо безсилие на студентите.

Други, и най-продуктивни, са отговорите, които правят опит за методологическо преместване на мисленето за Вазов към естетико-литературното му проблематизиране: "Внася чисто художествени измерения в литературата ни"; "Създава свои естетически критерии, които са предпостав-

ка за раждането на литература, осъзната по различен начин - именно като литература "илюстрира клишираността в преподаването". Това е противопоставяне както срещу битувачата рамка на Вазовата рецепция, така и срещу утвърдителния опит да се проблематизира само външно Вазов (в отношението му към предходната и следващата традиция и никога в отношение към себе си).

ВАЗОВ - КЛАСИК НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Този въпрос предполага повече провокации: Проявява ли се съзнание за динамиката при моделиране на представата ни за национална класика и норма на класичност (още повече, че алтернативната нагласа се формира и в естетиката на модерното "антивазовистко" поколение). С какви категории се свързва понятието за класичност? Имагинерно ли е съзнанието за класичност?

Отговорите отново демонстрират "вавилонията от езици" и коренно различното съдържание, което се влага във фундаментални термини.

Най-често "класикът" Вазов се свързва с категорията жанр и жанрови образци, с тематично и проблемно многообразие, с актуалност и традиция: "създател на канон", "Цели литературни поколения се съобразяват с Вазовата естетика", "Създава нов естетически критерий за литература, който се преобръща в художествена норма". Използва се и силогистична доказателствена логика: патриархът доказва класика ("патриарх равно на класик"). Но има и такива, които схващат "патриарх" като емблемна на Вазовата фигура, а "класик" като определение за творчеството му. "Класик" е ценност, чрез която се бележи величината, "габаритите" на Вазов в нашата литература. "Не само класик, а първият класик!" Някои приемат определението, без да го проблематизират. Класик е Вазов, защото това е институционал-

но наложена представа. "Класик" се схваща и като образователна норма: "Вазов е задължителен за общата култура на всеки културен българин". Подобни конотации на класичното като вечно младо, надисторично (универсалноисторично): "класичен, защото е антологичен", "класичен или съвременен", доказват една от функциите на институционалния прочит - да създава национална културна метафизика (литература, която да бъде вечна, във всички времена на българското съществуване, култура, способна да се вгради в своите герои - все ефекти на персоналистичната концепция за литературата).

В откровението "Приятно е съзнанието за наличието на класичност..." долавяме копнежа по национално блаженство, някога намерило категоричен, хвърковат израз във Вазовото заклинание "И ний сме дали нещо на светът".

Някои схващат и автоматизиращите механизми на налагане на представата за Вазов като класик: "Самият той има това самочувствие и самосъзнание", "Вазов е класичен, защото "моите песни все ще се четат".

Тези, които не приемат категорията "класик" за Вазов, критикуват самото разбиране за нея. "Класичното" е исторически релативна категория. А Вазов се асоциира с представата за "прах, прапно". Той е неактуален, "музеен", "застинал", "скучен", "който сякаш стои извън времето". Т. е. разсъждава се върху историческата динамика на идеята за "класично". Като се сменя (актуализира) представата за класичност, се сменят и класиците. За класично се приема някакво следващо поколение, макар че не се уточнява: "Всяко поколение си има свои класици". Тук представата за класичното като актуално прагматизира категорията - авторът е класичен дотолкова, доколкото естетически е актуален, "жив до днес".

От друга гледна точка, терминът се проблематизира, като се противопоставя родното на утвърденото европейско

естетическо разбиране: "Вазов не е Елиът", т.е. той може да бъде единствено "домашен" класик. "Всеки умрял писател се превръща за българите в класик; за всяко нещо, което не е на мода, се казва, че е класика".

Най-много терминът дразни и напълно се отхвърля поради ценностно йерархичния си привкус. Очевидна е критиката на нормативно-естетическото разбиране за литературата и особено на върховисткото разбиране за литературна история, според която Вазов е "най-високият връх". Субективен бунт и "терминоборчество" проличават във възприемането на класичното като рецептивистка категория, като въпрос на индивидуално възприятие, което не подлежи нито на типологизация, нито пък на йерархизация.

Интуитивната употреба на научната критическа терминология (в частност "класик") изцяло оборва представата за критическия език като нормативен и отдалечава още повече времето на събждане на Лотмановото мечтание да превърне литературознанието в трудна наука.

Една от най-профанните демонстрации на литературоведско знаене се "случва" при объркване на представите за "класично" и "класицистично".

НАРОДЕН ПИСАТЕЛ

Отношението към това Вазово определение показва конфликта между социологическото, естетическото, идеологическото и народопсихологическото съдържание на понятието.

Вазов е народен писател, защото отразява "проблемите на своя народ, близо до народа, в гледната точка на народа", "има народен светоглед, творческо самосъзнание, имплицитен читател", защото народът е тема - "участник в неговите произведения". Не е пропуснато свеждането на "народен писател" до "локален писател": "има регионален характер", или до типа възрожденски автор. В няколко отго-

вора се прави разлика между "народен" като естетическа позиция и "аристократично" житейско поведение, очевидно имайки предвид отношението му към писателската общност, нетрадиционното за времето решение на семейните му проблеми и т. н.

Привлича се за аргумент и неговата "обществена гледна точка", "високият социален престиж и популярност". "Доказателства за това, че е народен, е именно отношението на този народ към писателя." Нещо повече: възкресена е неомитологичната романтична визия, чрез която четем цялото Възраждане и която разглежда възрожденската личност като "въплъщение на народа", "като еманация на народния дух".

Отричането е определено съдържателно: "Представям си го като писател, който пише за болките на народа, но може да звучи и като "писател от народа", какъвто Вазов не е", "Пише за народа, но не означава, че е народен писател".

Отново най-дразнещи за студентите са вторичните значения на определението: "обществен етикет", "титла". Обобщено казано, познат на всички - "народът го чества, но не го чете". Напълно неприемливи за съвременния критически език са най-вече натрупаните идеологически конотации: "клише", звучи "претенциозно", като "заслужил артист", "герой на социалистическия труд".

ВАЗОВ - КРИТИЧЕСКИ РЕАЛИСТ

"Критически реализъм" е традиционното определение, посочващо метода на Вазов. Само една трета компромисно се съгласяват с него, макар и с уговорката, че стеснява широтата на творческата му изява. Останалите поради същото мнение го отричат. Тези, които го приемат, ограничават обобщаващия му смисъл, отнасяйки го "особено към повестите и разказите му", "към следосвобожденските творби". Но никой не обяснява какъв естетически смисъл влага в

определението "критически реалист". Някакъв стремеж да се мисли в естетическите параметри на термина има в опита да се "балансира" с другия (очевидно мислен като противоположен) термин "романтизъм". Така се извежда коригиращата формула на цялостното творчество на Вазов: "реалист + романтик", като се акцентира ту едното, ту другото определение: "реалист с романтически забежки", "по-скоро закъснял възрожденски романтик".

Самата формулировка "критически реалист" дразни студентите много повече от абсолютизиращия смисъл, който придава на Вазовото творчество: "безсъдържателен термин", "нещо, което казва едно голямо нищо", "лошо формулирано". Ако все пак някои условно приемат определението "реалист" за Вазов, решително изхвърлят добавката му "критически" като абсурдна за едно съвременно критическо мислене: "Реалист" - да, но "критически" струва ми се идва в плана на една идеологическа система. "Критичността" не е белег за оценка, най-малкото естетическа"; "Придобивка на болшевишкия начин на разсъждение", "...прилича и на "социалистически реализъм". "Критическият" и "социалистическият реализъм" отново се осъзнават като термини от един и същ идеологически ред, "изработени" в една и съща логика. Може да се обобщи, че малцината, които търсят естетическия смисъл на определението, стигат до кръга "Мисъл", докато от мнозинството то се схваща идеологически, което досадно отвежда до болшевиките.

Един от анкетираните се опитва да намери идеологически неочетен термин, като го замества със "социален реализъм".

ПРОГРЕСИВЕН РОМАНТИК

Това определение е схванато като контрастиращо на предишното и затова в много случаи отговорите са само огледално обърнати. Потвърждава се наблюдението, че опре-

деления като "критически реалист" и "прогресивен романтик" принадлежат на едно силно идеологизирано литературно знание ("Тази терминология вероятно е част от определена идеология, която не познаваме добре", "звучи ми по комунистически", "това просто не го разбирам", "прилича на медицински термин") и ако днес се приемат, непременно се подлагат на освобождаващи ги от идеологичност корекции: "Може и да е романтик, но в никакъв случай не е прогресивен, все тъпче на едно място". Тук, както и в следващия отговор, е демонстрирана откровена профанизираща стратегия на критика: "Не, няма време за романтика, когато се решава народната съдба".

Никой не е съгласен с абсолютизирането на определението: "донякъде романтик, но не в западноевропейски смисъл, по-скоро сантименталист", "романтик в широкия смисъл", "не е чист романтик", "по-скоро закъснял възрожденски романтик". Корекцията прераства у някои в категорично отричане: "Не, романтици са Байрон и Шели". Само един студент е решил, че идеите на Вазов са близки до европейския романтизъм. Не се приема идеята за романтизъм у Вазов, освен в домашно-национален смисъл. Или романтичното у Вазов се долавя като "проблясване", а не като определяща характеристика. Според най-съдържателното мнение "романтик би могъл да бъде, но не представител на Романтизма". Типологизиращото Вазов определение остава "романтико-реалист" или "реалист".

ПОЕТ СЪЗЕРЦАТЕЛ

Това определение на Димо Кьорчев принадлежи на друг неинституционален критически език, формиран в гледната точка на една алтернативна естетика на индивидуализма. Самият Кьорчев го употребява единствено за стихосбирката "Люляка ми замириса", пречулвайки перспективата към Вазовото твор-

чество и поглеждайки го ретроспективно. Така фактически се обръща ретроспективната представа за Вазов и се променя отношението на ранния български модернизъм към него.

Всички анкетираните "отдъхват", че най-после са попаднали на естетическо определение, но според тях то е валидно само за пейзажно-медитативната му лирика и любовната му поезия: "Най-смисленото определение,...защото, ако Вазов не беше именно такъв, ние нямаше да се запознаем с него", "Вазов би могъл да бъде наречен така, ако се има предвид неговата последна стихосбирка", "Това е профил на неговата многоликост". Така тази характеристика или се възприема като периферна и непредставителна, и непредставяна, свързана с недоминиращите тематични кръгове на Вазовото творчество, или се разширява неимоверно "необходимата предпоставка за творческия акт".

Отоговорите почти поравно се делят на условно приемащи определението и на отхвърлящи го като "нехарактерно" за Вазов: "Не е Вазовият естетически натюрел", "защото не е вгълбен, насочен навътре, интроверт", "притихнал", "Вазов е далеч от символизма", "не, той е наблюдател". Съдържанието на термина "естетическо съзercание" е неясно за мнозина от анкетираните.

СЪВЕСТИ, ИДЕОЛОГ, ВЪЗПИТАТЕЛ НА НАЦИЯТА

Макар и зададени в анкетата поотделно и създадени поотделно, студентите ги тълкуват синонимно, особено като ги отричат: "Твърде силни определения, които почти се припокриват". Схващат се като преувеличения, идеологизирани, неестетически. Според две трети от анкетираните "Съвест на нацията" "не подхожда за писател", "Преувеличено, не е съвест на нацията, той е съвестен българин и всяко преувеличение еднакво ни отдалечава от него", "терминът не звучи добре", "помпозно и бутафорно", "близо до "ге-

рой на социалистическия труд", "не е за моя речник", "Нацията ни е цветна и многолика и нейната съвест не мож се събра в един Вазов".

Очевидно е, че широкото измерение на Вазов като обществена и културна фигура се приема като хиперболизация, което мотивира стремежа да се коригира традиционната му рецепция, споделяна дори от модернистите (определението "съвест на нацията" употребява Владимир Василев, а "възпитател на нацията" - Гео Милев).

Демитологизиращата посока е подета и в отговорите, в които е изразено съгласие с определението, но неговият обем е силно стеснен "само до определен период", "институция за своите съвременници", "отчасти да - има се предвид ограничената читателска аудитория на Вазов", "мерна единица", която поставят в букварите за най-малките". Посочват се митологизиращите и автмитологизиращите механизми: "вярно, доколкото Вазов сам се митологизира", "както са ни научили", "тази строгост, допустима за бащите (Фройд) да бъде "съвест" на нацията". Тези отговори са особено характерни, защото долавят семиотичното във Вазовото културно поведение.

Определението емоционално припомня кризата на днешните ценности: "Ако говорим за днешната нация, логичен е въпросът "А има ли тя съвест!?"", "Всяка нация има досадния навик да си избира морален коректив и да го спазва; дори когато нормите му са измрели преди 100 години"; "Ако е едновременно идеолог и съвест на нацията, то тази нация се е вслушвала твърде рядко в съвестта си". Тук дори се улучва патосът на Гео-Милевото отворено писмо до Борис Вазов. Но ако Гео Милев все още вярва в актуалната възпитателна сила на Вазовия образ и търси почвата, "дето поезията се смесва с политиката и става живот", в отговорите на студентите се долавя крайната обезвереност, че Вазовите ценности биха могли да разрешат ценностната криза в обществото ни.

Тъжно е, но е вярно, че за неколцина от анкетираните Вазов е загубил авторитет в съвременното национално съзнание, загубил е качеството си на истина, на морален императив: "Днес никой не цитира Вазов".

Обратното мнение се поддържа от една трета от анкетираните. Ще приведем най-категоричното и патетичното утвърждаване на определението: "Да, но не само съвест, но и гордост!"

Категорично не се приема определението "Идеолог на нацията", освен когато се разбира метафоричността му - като възпитател и създател на национална митология: "Заедно с Ботев той създава национални митологеми и очертава пространството и митовете на българското", "Изразява идеите и стремежите на българския народ" (само една пета от анкетираните мислят така). Същото разбиране на определението се превръща по-често в аргумент за отхвърляне, отколкото за коригиране: "Това определение за мен е свързано само с Левски, Ботев, Раковски", "Корените на основните идеи на Вазовото време се откриват през Възраждането. Там трябва да се търсят "идеолозите на нацията", "Не, защото утвърждават ценности, но не предлагат идеи", "Вазов е по-скоро посредствен семиотик и екзалтиран синоптик на нацията", "по-скоро отразява, отколкото води", "След като не знам почти нищо за идеологията на Вазов, значи той не е оставил известна и значима такава".

Отново най-болезнено се реагира срещу нелитературността на понятието: "по-скоро социално-политическо понятие, а не философско, най-малко литературно", "неправомерно е да отнасяме термина към литературата", "Идеолог е човек, написал идеология"; "Ленин е идеолог на нацията", "Определението "идеолог" обвързва творчеството с една похъсна тенденция да се търси идеология във всички области на изкуството". Почти социален ужас навява всеки термин, който от някаква гледна точка може да бъде политизиран с

днешна дата, защото, казано с думите на студентите, "това ми напомня близкото минало" (очевидно се свързва понятието идеология с Хитлер, Сталин, Мусолини.)

Дори определението "Възпитател на нацията" се възприема като принадлежащо към същия, значително по-късно формирал се идеологическо-критически език и отношението към него бележи същата криза на езика: "звучи грандомански", "звучи поробващо, претенциозно и тоталитарно", "Пресилено. Не бих го употребила", "Това определение поставя Вазов над Бога"; "Такъв вид определения стоят като смешен аксесоар"; "Запраща мисълта в някаква мъглява посока", "Асоциира се със заплашително размахан пръст".

Определението се смята за безпредметно в тенденцията да се гледа на Вазов само като на литературна, а не като на обществено-културна фигура, или поне да се счита за нужно да се разграничават двете: "Да. Добре показва културното значение на Вазов", "коректив за поведение". Но наред с това се припомня, че "литературата има естетическа, а не други функции", "че изкуството няма педагогическа цел". Търсенето на новия образ на Вазов се свързва очевидно с пошироката тенденция да се освобождава литературноисторическата характеристика от идеологически, дидактически и други нелитературни контексти.

"Възпитател" най-вече се свързва с нравствените и патриотичните ценности, които се възлагат на Вазовото творчество: "Възпитава в родолюбие и висок морал"; "Някъде дълбоко в националното ни съзнание все още има следи от Вазовото светоусещане - за това също са виновни до известна степен и учебниците"; "Стреми се да възпитава, да възражда българското у българина"; "Да. Бил е най-любимият и най-четеният автор. И това, което е "заявявал" в творчеството си, е било приемано за абсолютна истина".

Иронизира се мястото и начинът, по който се "узаконяват" клишетата за Вазов: "Да, лично се чувствам обремене-

на от възпитанието му (среден курс: изучава се месец-два, а "Хамлет" минава за 45 мин."); "В контекста на това, че се изучава в училищата; всеки знае Вазов, всеки знае "Под игото" - някои са го и чели", "Да, учи се в училище - текстовете му засягат общочовешки ценности, представени в лесно-милаема форма". Явно не се приема тясното национално-историческо профилиране в изучаването на Вазов. Прави се избор между сакралността на Вазовите скрижали и опита за динамичното му включване в съвременната литература. Наложената рецептивна фигура - Вазов срещу Вазов - предлага нов литературноисторически подход, който трябва да размести институционалната йерархия във Вазовите текстове в посока към универсално-общочовешкото съдържание, за да не бъде закован учебниковият живот на Вазов.

Доказателство за това е и релационно схващаната валидност на определението: "Да, за времето, в което е живял...", "За онази епоха утилитаризмът в литературата е бил достойнство, но днес едва ли", "Преувеличва се стойността на това определение", "Днес - не!"; "До определен период е бил. След това остава да живее сам с разбиранията си. Той е вече минало"; "Зависи от гледната точка. Още с появата на кръга "Мисъл" тази неоспорвана, но дотогава социална функция е и силно разколебана" (тоест, определението от естетическа гледна точка се отрича) и отново се срещат твърдения за самомитологизацията и културната самоидентификация на Вазов: "сам се възприема така"

ОБЩОЧОВЕШКИ ПОЕТ

На студентите Вазов изглежда общочовешки дотолкова, доколкото определението се възприема като универсално качество на поезията, като нейна "изначална същност". Тази логика е извървяна докрай, когато се отрича съдържателният потенциал на самата класификация национален -

общочовешки поет. Тук можем доверчиво да провидим и едно по-дълбоко отричане - на критическото мислене, изградено върху контрастно делене; на инструментално-логическата схема на мислене на литературата в опозиции (обща насока на българското критическо съзнание от д-р Кръстев до днес, макар и с различни естетико-теоретични основания).

Общочовешкото се отхвърля като специфична характеристика на Вазовата поезия. Надделява представата за Вазов като национален, "общобългарски" писател: "Националното "пречи" да се види общочовешкото у Вазов"; "Един чужденец не би възприел сериозно, а още повече да разбере, почти нищо от Вазов".

И този термин се отхвърля като нефункционален: "Звучи ми клиширано, изтрито"; "Това понятие се самоизключва от смисъл"; "шаблонен термин, който нищо не казва"; "Значението на "общочовешко" е много неустановено - **вече**".

ПОСЛЕДНИЯТ ВЪЗРОЖДЕНЕЦ

Аргументите на тези, които се съгласяват с определението, са свързани с типа самосъзнание на Вазов ("не му е присъщо да се чувства "лист отбрулен"), с емоциите, темите, мотивите и идеите на творчеството му ("продължава емоцията, еуфорията на чувството от възрожденската епопея. С творчеството си е в него") и като се напомня, че след като е "последният възрожденец", той е още и писател на прехода към новобългарската епоха. Последното допълнение, което отчита историческата динамика на литературното и културното развитие, е основание за други да отрекат радикално определението: "Не. По-скоро осъществява връзката между две епохи." Срещат се и отговори, които фаворизират Вазов единствено като "основател на новата българска литература" и отричат да притежава "манталитета на типичните възрожденци".

Следващият аргумент на "отрицателите" е, че Възраждането е духовно (бихме се изкушили да кажем и дискурсивно), а не историческо понятие: "...винаги има възрожденци, дори и сега", "Рамките на Възраждането са нещо условно за мен и определения от типа "първи" и "последен" стоят не на мястото си", "Възрожденската традиция и след него е жива", "Талев е не по-малко възрожденец". Тук "възрожденец" се схваща като **морално звание**. Но се появява отново и обратното отношение към самото определение като критически неефективно, "твърде категорично", неговорещо от съвременна гледна точка: "Срещали сме и "последният мохикан"... служи само като заместител (стилистичен - б. н.) на Иван Вазов, за да се избегне тавтологията", "...И сега има възрожденци по начин на писане. Дори бъка от такива. Само че са закъснели със сто години". Това е иронично отношение към възрожденската стилистична и естетическа норма, но и към възрожденския тип светоусещане - също непристижно днес.

ВЕЛИК НАШ СЪВРЕМЕННИК

Малцина се опитват да свържат определението с неумирация национален дух в творчеството на Вазов. За преобладаващата част от анкетираните определението звучи суперлативно, "високопарно", "властващо", "клиширано". Тези, които го приемат, го отнасят само до творбите му с общочовешка проблематика или отминалото време ("за определен период"). С други думи Вазов е велик, но не и наш съвременник, "велик техен съвременник, "Велик - да! Наш - може! Съвременник - не!", "Да - за XIX век". Същите аргументи използват и тези, които категорично отхвърлят понятието: "патетично-административно понятие за мъртъв човек", "Добрят писател си е най-вече съвременен в своето време. И остава като такъв в историята", "За мен той е

дядо Вазов", "Би ли казал някой, че дядо му е негов съвременник, само защото и той е обичал ракийката, секса и България. А иначе тази идеи звучат доста съвременно". В отговорите на този въпрос деконструкцията на мита Вазов е най-категорично изразена, както и кризата на официално-институционалния дискурс. Определението е станало критическа маргиналия, която вместо да сакрализира Вазов, го произвежда във "фигура в официална реторика" и изразява драстично напрежението между официалния и неофициалния дискурс за Вазов: "Вазов днес е демоден".

Друг е моделът на приравняването на определението до по-ясното "класик": "класическото равно на съвременно, безсмъртно". Или се свързва с метода на осъвременяващото четене на Вазов: "Защо трябва непрекъснато да се изнасилва художествената творба, защо трябва непрекъснато да я придърпваме към съвременните болези - нейното очарование е тъкмо в това, че идва от друго време..."

ИЗВОДИ:

1. Отговорите от анкетата очертават **кризата** на социалния образ на Вазов. Вазовото битие, каквото го знаем от популярните определения-перифрази, днес е само официално-ритуално.

Процесът на демитологизация на Вазовия социален образ е пряко свързан с процес на историзация; с връщането му в онези граници, които удовлетворяват студентското чувство за автентизъм, подчертавайки преди всичко **литературното**, а не наложеното широко културно-фигурално значение на Патриарха. Можем да кажем, че това е една не само значеща, но и знаеща в литературноисторически смисъл корекция.

2. Анализът показва, че на процес на демитологизация е подложена не толкова фигурата на Вазов, колкото култур-

ната стратегия на прочита и критическата евристика на митологизиращия език. Разколебано е доверието, че това са думи, чрез които се казва всичко за Вазов. Общата нагласа е деконструктивистка, но тя е деконструкция на езика. Така се мотивира вътрешната промяна на обекта на анализ, изтеглен към проблемите на литературоведския език.

3. Налага се тенденцията всички предложени определения за Вазов да се извеждат като резултат от самомитологизация - гледната точка, която се опитва да разчете семантиката на поведението, като го свързва съзнателно или не с традицията на персоналистичните митологии.

4. Анкетираните се самоделят на две групи: такива, които поставят акцент върху недоволството си от предложения критически език, като разколебават непрекъснато неговите основни понятия и категории, и такива, които поставят акцента върху необходимостта от установяването на нормативен категориален език, чрез който може да се говори равноправно за всички автори, пред които отделните творчества да са равнопоставени. С други думи, откроява се нуждата от изработване на нов език за нова типологизация на литературата ни, който да не бъде подчинен на "произвола" на интерпретиращите дискурси.

5. Общо е мнението, че след толкова "заслужил институционален живот" се ражда необходимостта от специално, конкретно отношение, препрочитащо "отвътре" цялото творчество на Вазов.